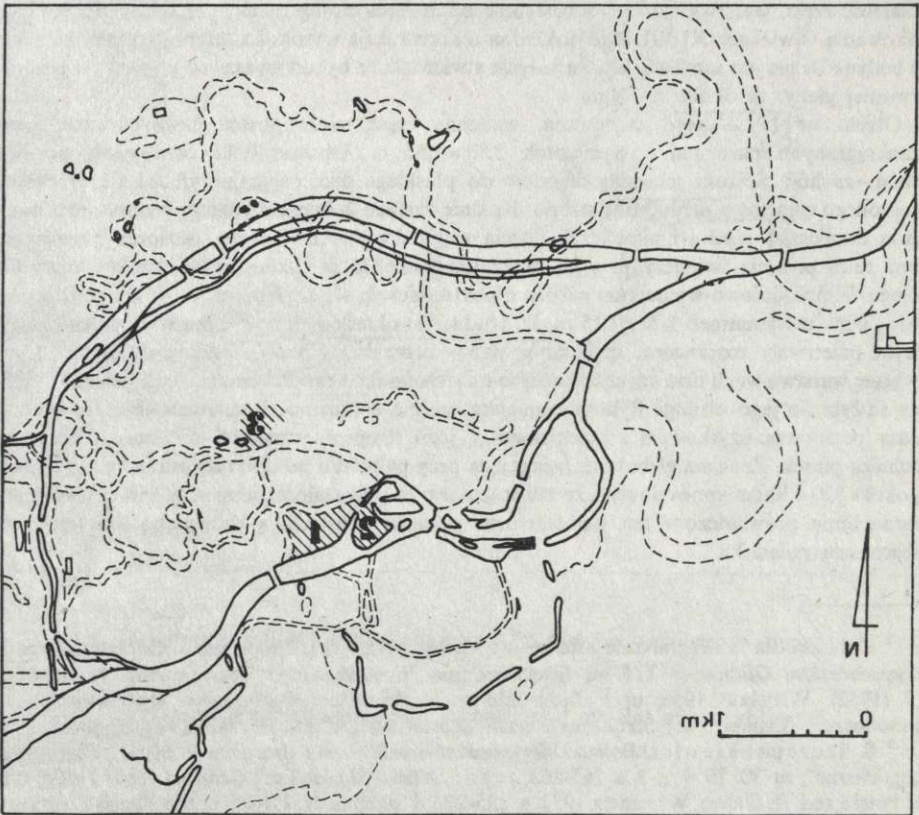

JERZY PIEKALSKI

OSADA Z VII-VIII W. NA OŁBINIE WE WROCŁAWIU

Rejon obecnych ulic B. Prusa, J. Wieczorka i Nowowiejskiej, czyli teren dawnego opactwa benedyktynów, leżał u zarania wczesnego średniowiecza na prawym brzegu jednego z głównych koryt Odry¹, które w odległości najdalej 800 m w dół rzeki, tj. na południowy zachód, oblewało

Ryc. 1. Zmiany sieci hydrograficznej na terenie Wrocławia w czasach historycznych

1 - Ostrów Tumski; 2 - Piasek; 3 - badana część Olbina

Changes in the hydrographic net of Wrocław in historical times

1 - Ostrów Tumski; 2 - Piasek; 3 - investigated part of Olbin

¹ Por. R. Leonard, *Der Stromlauf der mittleren Oder*, *Breslauer Dissertationen*, Breslau 1893; tegoż, *Die Entwicklung der Stromlage der Oder bei Breslau*, [w:] *Festgabe für den XIII. deutschen Geographentag*, Breslau 1901, s. 39-47.

późniejsze centrum wczesnośredniowiecznego Wrocławia: Ostrów Tumski i Piasek (ryc. 1). Obszar ten stanowił najpewniej wyspę, której kształtu i wielkości doszukiwać się można jedynie w źródłach o kilka stuleci młodszych², przy czym nie ma pewności, czy w okresie między wiekami VII-VIII a XIV-XVI nie zaszły zmiany przeobrażające morfologię i hydrografię terenu w sposób zasadniczy. Wyspa ta wyrzeźbiona została w dwóch niższych spośród trzech nadzalewowych teras Odry, zbudowanych w tym miejscu z piasków rzecznych z przymieszką kamieni obtoczonych w transporcie eolicznym, przykrytych namytym płatem piaszczysto-gliniastej mady³. Bezwzględna wysokość stropu calca sięga na przebadanym terenie maksymalnie 116,60 m n.p.m. Poziom lustra wody w XIII w., ustalony na podstawie umiejscowienia poziomów glejowych, oscyluje wokół wysokości 114,60-114,70 m n.p.m.

Na relikty osady ze starszych faz wczesnego średniowiecza⁴ składają się pozostałości dwóch budynków, oznaczonych w czasie eksploracji jako obiekty nr 11 i 25⁵. Na obecnym planie miasta zlokalizowano je kolejno 32 i 23 m od południowej ściany kościoła św. Michała Archaniola. Odległość między budynkami wynosiła 12,80 m (ryc. 2). Odkryto je na głębokości 1,30 i 1,45 m od obecnej powierzchni terenu, bezpośrednio pod warstwą późniejszego cmentarza. Przejście między poziomami osady i cmentarzyska jest ostre, świadczące o zniwelowaniu, najpewniej przez działalność rzeki, warstwy starszej, a następnie naniesieniu nowej mady, przemieszanej podczas użytkowania w wiekach XI-XII. Stąd dokładna rekonstrukcja wysokości terenu w czasie istnienia obu budynków nie jest możliwa. Można jedynie stwierdzić, że był on wyższy co najmniej o grubość pierwotnej gleby, tj. około 20-30 cm.

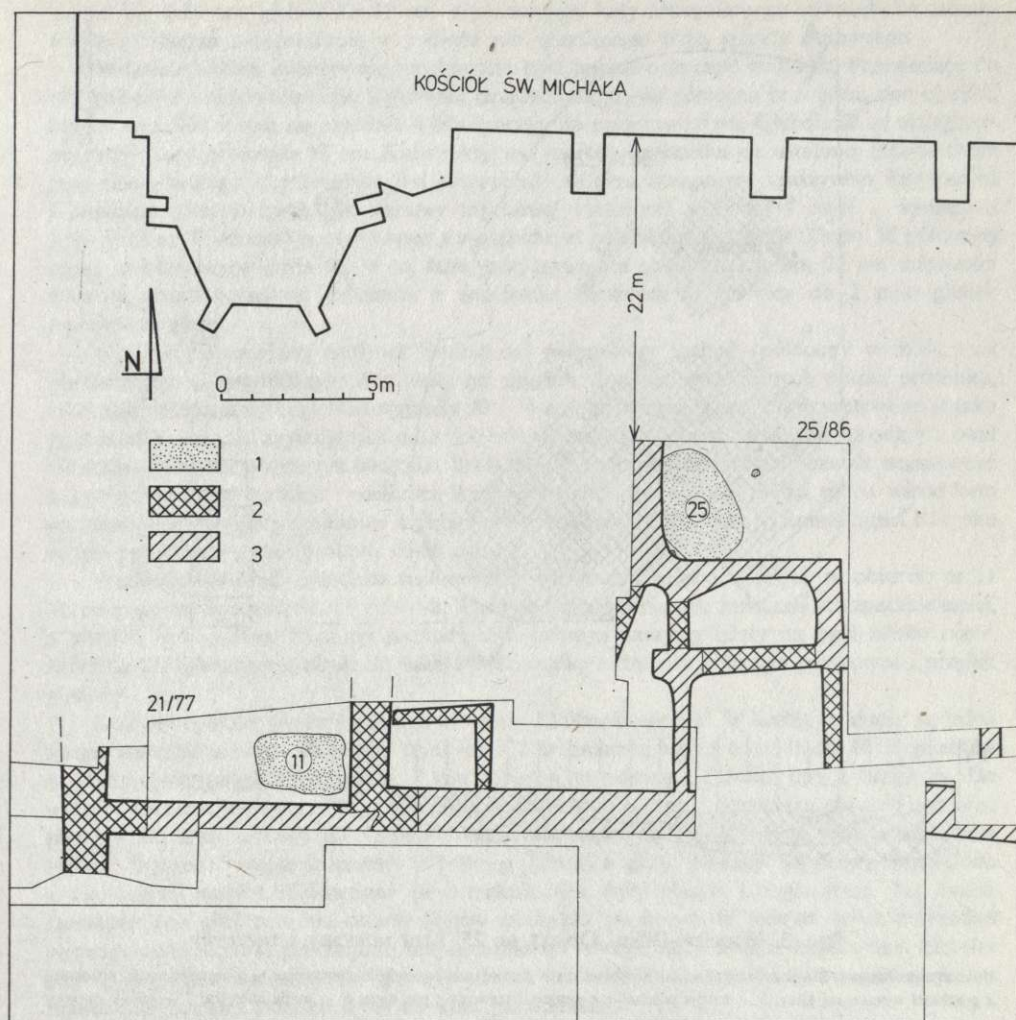
Obiekt nr 11 – jego zachowana, ziemna część miała postać czworobocznej jamy z zaokrąglonymi narożami o wymiarach 2,80 × 1,95 m. Dłuższe boki przebiegały po linii wschód – zachód. Ścianki schodziły łagodnie do płaskiego dna, osiągając głębokość 57 cm od zniszczonego częściowo przez groby stropu. Na dnie zastano 2-3 cm miąższości warstwę próchnicy z dużą domieszką piasku i nieznaczną ilością węgla drzewnych. Równa, pozioma płaszczyzna stropu calca pod nią świadczy, iż w jej tworzeniu wzięły udział izolujące od podłoża maty lub podłoga. W południowo-wschodnim narożu obiektu mieściła się, zagłębiona na 43 cm poniżej dna, owalna jama o wymiarach 1,70 × 1,15 m. Jej trudną do określenia część zajmowało palenisko, po którym przetrwały rozrzucone, spękane w ogniu otoczaki polne o średnicy do około 8 cm, przykryte warstwą węgla drzewnych i skorup o miąższości do 3 cm. Pozostała obok paleniska część jamy służyła do jego obsługi. Była najcieplejszą częścią domostwa. Przestrzeń obiektu, zawartą między poziomem użytkowym z paleniskiem a jego stropem, wypełniał minimalnie nasycony próchnicą piasek. Znaczna głębokość, osiągająca przy palenisku po dodaniu warstwy zniwelowanej około 120-130 cm spowodowała, że relikwyt uznano za pozostałość ziemianki, której mieszkalne przeznaczenie poświadczane jest umocnieniem podłoża konstrukcją drewnianą lub trzciniową i obecnością paleniska.

² Zob. Źródła ikonograficzne zebrane w: M. Morełowski, *Studia nad architekturą i rzeźbą na wrocławskim Olbinie w XII w.*, Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, t. 7 (1952), Wrocław 1956; opis: *Descriptio tocius Silesiae civitatis regie Vratislaviensis, per Bartholomeum Stenum*, [w:] *Scriptores Rerum Silesiacarum*, t. 17, Breslau 1902, s. 50-52.

³ S. Szczepankiewicz, *Dolina Odry między Wrocławiem a Brzegiem Dolnym*, „Czasopismo Geograficzne”, nr 30: 1959, z. 3, s. 267-268; tegoż, *Nizina Śląska*, [w:] *Geomorfologia Polski*, t. II, *Niż Polski*, red. R. Galon, Warszawa 1972, s. 225-226; Ustalenia dr. J. Klementowskiego z Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego.

⁴ O historii wykopaliskowych badań Olbina zob. Cz. Lasota, A. Pawłowski, *Opactwo św. Wincentego na Olbinie w świetle dotychczasowych badań archeologicznych*, Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej, nr 13; 1980, s. 35-59; tychże, *Badania wykopaliskowe na Olbinie we Wrocławiu w 1977 r.*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 20: 1979, s. 99-103; Cz. Lasota, J. Piekalski, *Badania wykopaliskowe Olbina we Wrocławiu w latach 1983 i 1985*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 28 (w druku).

⁵ Obiekt nr 11 odkryty został w wykopie 21/77, zob. Lasota, Pawłowski, *Badania wykopaliskowe...*, s. 99-100; obiekt nr 25 pochodzi z wykopu 25/86.

Ryc. 2. Wrocław-Ołbin. Obiekty osady na tle relikwów architektury opactwa

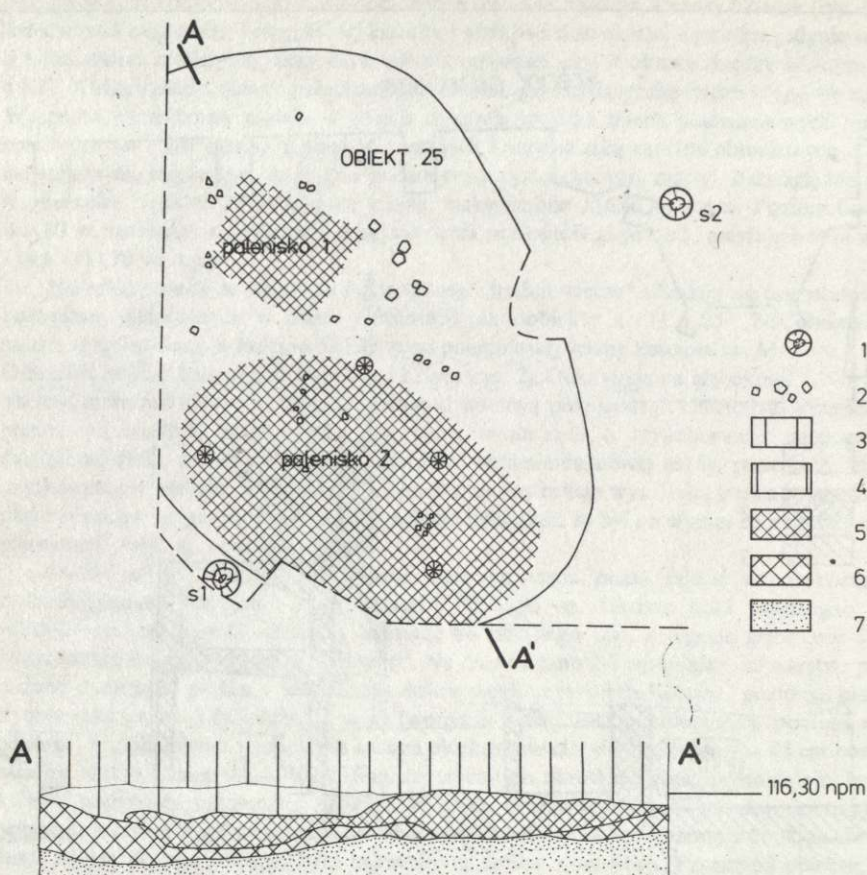
1 - obiekt; 2 - mur; 3 - negatyw muru

Settlement features against the architectonic remains of the abbey

1 - feature; 2 - wall; 3 - imprint of the wall

Z budynku, a ściślej z paleniska, wyeksplorowano tylko 7 ułamków brzuśców naczyń, co jest świadectwem sprzątanania lub krótkiego użytkowania wnętrza.

Obiekt nr 25 - jego zachowana, wziemna część miała kształt owalu o wymiarach $4,20 \times$ (około) $2,80$ m, dłuższą osią ułożonego wzdłuż linii północny zachód - południowy wschód (ryc. 3). Znajdujące się na głębokości 24-26 cm od zarysu dna obiektu było, poza nieznacznymi nierównościami, płaskie. Jedynie przy obrzeżach łagodnie wychodziło ku górze. Na całej swej powierzchni miało ono charakter twardej skorupy grubości $0,5-1,5$ cm, wytworzonej przez wysuszenie mady calcowej ogniem. Dodatkowy element izolujący budynek od podłoża stanowiła

Ryc. 3. Wrocław-Ołbin. Obiekt nr 25. Rzut poziomy i przekrój

1 – jama posłupowa; 2 – kamienie; 3 – żółto-brązowa mada z grudkami ceramiki budowlanej; 4 – ciemnobrunatna próchnica z grudkami wysuszonej gliny; 5 – czarna próchnica z węglem drzewnym i popiołem; 6 – mada ciałcowa; 7 – piasek ciałcowy

Feature no 25. Plan and section

1 – posthole; 2 – stones; 3 – yellow-bronze alluvial clay with pieces of building ceramics; 4 – dark brown humus with lumps of dry clay; 5 – black humus with charcoal and ashes; 6 – primary alluvial clay; 7 – primary sand

podsyпка, której reliktem były nieregularnie rozłożone soczewki piasku o powierzchni do 28×15 cm, grubości około 1,5 cm. Czytelne zachowanie śladów podsyпки skłania do przypuszczenia, że była ona przykryta matą, która uchroniła ją przed zupełnym wchłonięciem przez narastającą na niej warstwę. Obraz warstwy użytkowej odzwierciedla dwie fazy jej powstawania. Do starszej należało odkryte w części północnej palenisko, którego pozostałością był płat próchnicy o miąższości 24 cm, mocno przesycony węglem drzewnym i popiołem. Założono je we wgłębieniu w kształcie prostokąta o wymiarach 82×64 cm, sięgającym 16 cm poniżej dna obiektu. Dobrze czytelny w partii dennej zarys paleniska wyżej rozmywał się w nieregularny okrąg o promieniu 80×90 cm. Rozsypisko kamiennej konstrukcji paleniska składało się z bezładnie leżących 6 splekanych termicznie otoczków polnych, o średnicy do 10 cm, oraz z kilkunastu ich mniejszych okruchów. Na południe od paleniska odkryto cztery ślady po wbitych w calec kółkach

o średnicy 8-10 cm, głębokości 12 cm. Wyznaczające kąty nieregularnego czworoboku zaciemnienia są śladem zamocowania w podłożu nie określonego bliżej sprzętu domowego.

W fazie młodszej intensywniej użytkowana była południowa część budynku. Przeniesione do niej palenisko zajmowało część wgłębienia przecinającego swą północną krawędzią dno obiektu, po stronie południowej zaś łagodnie wychodzącego do poziomu zarysu. Głębokość tej nieregularnej misy nie przekraczała 10 cm. Konstrukcji ani wielkości paleniska nie ustalono. Świadectwem jego długotrwałego użytkowania jest przesylenie węglem drzewnym, kruszywem kamiennym i popiołem towarzyszącej mu warstwy użytkowej rozłożonej w rozmyty owal o wymiarach $2,50 \times 1,52$ m. Miąższość warstwy wraz z zagłębionym paleniskiem wynosiła 32 cm. W północnej części obiektu wytworzyła się w tej fazie, przykrywająca starsze palenisko, 22 cm miąższości warstwa ciemnobrunatnej próchnicy z domieszką drobnych (o średnicy do 2 mm) grudek wysuszonej gliny.

Na linii przecinającej budynek wzdłuż osi południowy zachód – północny wschód, poza obrębem jego zarysu odkryto dwa ślady po słupach. Średnice wypełnionych czarną próchnicą, odwrotnie stożkowych zagłębień wynosiły 20 i 24 cm, głębokość 30 cm. Zinterpretowano je jako pozostałość soch podtrzymujących dach. Ich relacja do zarysu obiektu wskazuje, iż odkryty owal nie oddaje kształtu przyziemia budynku. Brak śladów naziemnych ścian nie pozwala wnioskować o jego pierwotnym kształcie i wielkości. Według podziału Podwińskiej mieści się on wśród form naziemnych z wnętrzem częściowo zagłębionym w podłoże⁶. Głębokość wziętej części budynku mogła pierwotnie wynosić około 46-56 cm.

Analizując rozkład zabytków ruchomych stwierdzono, że podobnie jak w obiekcie nr 11 skupiały się one w rozsypaniach palenisk. Warstwa poza paleniskami zawierała ich znacznie mniej, a obrzeża były jałowe. Skorupy pochodzące z jednego naczynia leżały na ogół blisko siebie. Odkryto 145 ułamków z około 23 naczyń oraz osełkę z drobnoziarnistego piaskowca i przęślik gliniany.

Z obu budynków wyeksplorowano w sumie 152 ułamki naczyń⁷. W liczbie tej mieści się jedna forma zrekonstruowana w całości (ryc. 4a) i 2 w znacznej części (ryc. 4b-c), 19 fragmentów przybrzeżnych innych egzemplarzy, 7 den z partią przydenną i 123 skorupy z brzuśców. Do wyrobu tej ceramiki użyto masy garncarskiej sporządzonej z gliny, z domieszką tłuczni i grubego piasku o ziarnach średnicy do 0,3 cm, sporadycznie większych⁸. Dna naczyń wraz z zaczątkiem ścianek brzuśców ulepione zostały z jednego kawałka gliny. Nadano im formę prostą lub z zaznaczoną stopką. Zewnętrzne powierzchnie den były płaskie i zagładzone. Na dwóch egzemplarzach gładzenie nie zatarło śladów podsypki piaskowej. W jednym tylko przypadku pierwszy wałek ścianki przyklejono bezpośrednio do zewnętrznej krawędzi krążka dna. Efektem tego zabiegu jest pozostały na spodniej stronie pierścienia dookoła. To samo dno nosi ślad zagniecenia palcami odcisku tępej osi koła garncarskiego (ryc. 4r).

Na ściankach brzuśców można zauważyć ślady obustronnego zagładzenia mającego na celu zatarcie śladów lepienia. Różny kierunek pasm świadczy o tym, że gładzenie odbywało się bez rotacji koła. Spojenia wałków rozpoznawalne miejscami na przełomach skorup zdradzają, że na wypukłą krawędź dolnego pierścienia nakładano z góry następny, o krawędzi wklęsłej, i ugniatano je. Technikę tę określa się mianem wałeczkowa ugniatania⁹.

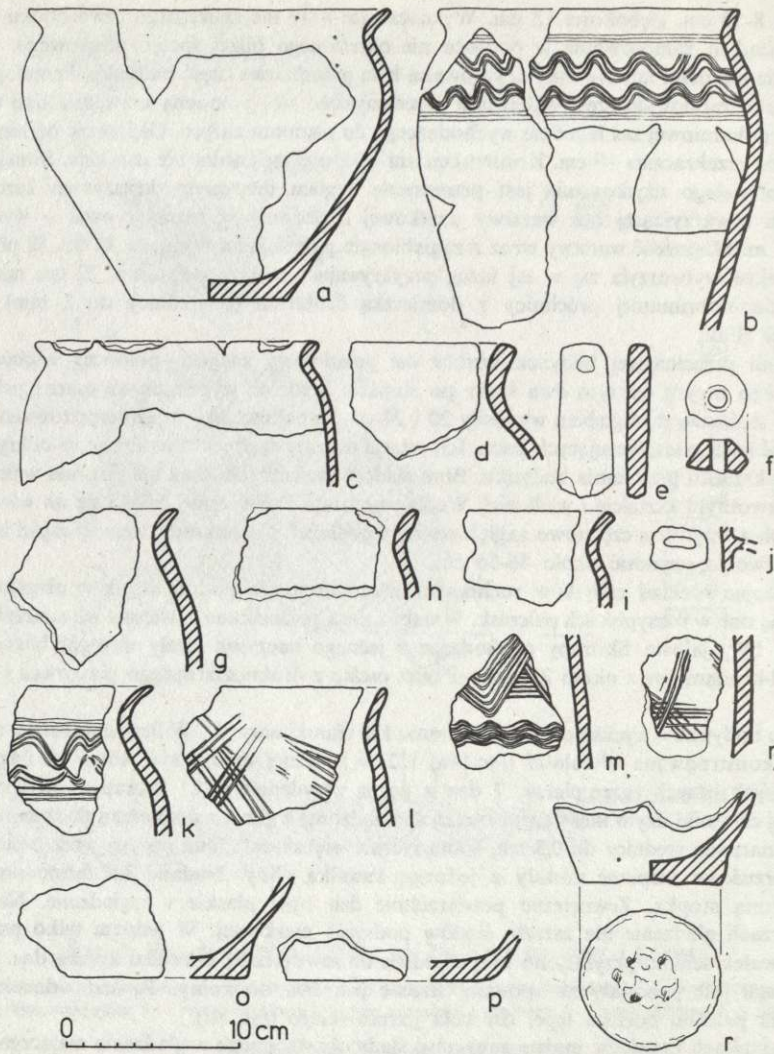
Wylewy naczyń są lekko odgięte na zewnątrz i zaokrąglone. Ich powierzchnie w strefie 2-4 cm od krawędzi noszą słabo widoczne, poziome ślady wygładzania, interpretowane jako ciągi

⁶ Z. Podwińska, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu*, Wrocław 1971, s. 76-77.

⁷ Materiał z obiektu nr 11, ze względu na jego niewielką ilość i stan zachowania, włączono dla celów analizy do tożsamej pod względem techniki wykonania ceramiki z obiektu nr 25.

⁸ Wielkość domieszki określono na podstawie makroskopowego pomiaru największych ziaren widocznych na przełomach skorup.

⁹ W sprawie technik garncarskich aktualne moim zdaniem pozostają poglądy przedstawione w pracy W. Hołubowicza, *Garncarstwo wczesnośredniowieczne Słowian*, Wrocław 1965, s. 14-30.

Ryc. 4. Wrocław-Ołbin. Zabytki ruchome

Small finds

garncarskie pozostałe po przykrawędnym obtaczaniu. Wyjątek stanowią dwa brzegi obtoczone starannie, o krawędziach lekko wychylonych i skośnie ściętych. Jednocześnie należy zaznaczyć, że rozdrobnienie materiału nie pozwala wykluczyć możliwości istnienia w obu zespołach ceramiki lepionej bez użycia koła.

Naczynie zrekonstruowane w całości jest garnkiem o esowatym profilu i znacznie wydętym brzuscu, z załosem umieszczonym w 2/3 wysokości. Dwa egzemplarze odtworzone częściowo to smukłe, słabo profilowane naczynia jajowate, o największej wydętości położonej nieco powyżej połowy swej wysokości.

Dysponując różnej wielkości ułamkami partii przybrzeżnych 21 naczyń stwierdzono, że ornament nosiło 4 z nich. Ponadto wśród skorup ornamentowanych znalazły się 2 ułamki brzuśców. Zdobiny naniesiono grzebykiem podczas rotacji koła, uzyskując poziomo umieszczone

rzędzi linii falistych i prostych, lub na naczyniu nieruchomym, nadając rytom formę skośnego krzyża. Strefą występowania zdobienia jest część naczynia ograniczona od góry przewężeniem pod wylewem, od dołu zaś miejscem największej wydętości brzuśca.

Odkryta w obiekcie nr 25 osełka jest trapezowatą w rzucie poziomym płytką o wysokości 1,3 cm. Wymiary regularnego trapezu wynoszą: $8,8 \times 3,2 \times 2,5$ cm (ryc. 4e). Zabytek, noszący przy najkrótszym boku niedowiercony otwór, jest starannie z wszystkich stron wygładzony. Tylko część przeciwległa otworowi nosi ślad uszkodzenia. Osełka, podobnie jak dwustożkowy gliniany przęślik (ryc. 4f), nie ma walorów zabytków datujących, co pozostawia określenie chronologii wyłącznie cechom ceramiki. Podkreślany już w literaturze niezadawalający stan badań nad starszymi fazami wczesnego średniowiecza na Śląsku i związany z nim brak typologiczno-chronologicznej klasyfikacji materiałów powoduje, że metoda ta jest mało precyzyjna¹⁰. Niewielki stopień obtoczenia górnych części naczyń pozwala umieścić zespoły ołbińskie w okresie rozpoczynającym się u zarania wczesnego średniowiecza i trwającym przez VII-VIII w.¹¹ Analizując formy naczyń nie znajdujemy jednak podstaw do odnoszenia ich do najwcześniejszego, VI-wiecznego horyzontu ceramiki słowiańskiej. Kształty naczyń, uformowanie brzegów i stylistyka sporadycznie występującego ornamentu stawiają je w jednym rzędzie z niektórymi, uznanymi za bardziej zaawansowane technicznie, zespołami z Chwałkowa, woj. Wałbrzych¹², i z odkrytymi ostatnio materiałami z Prochowic, woj. Legnica¹³. Zestawienie ich z wydzieloną przez J. Lodowskiego, umieszczoną w wiekach VIII-IX, drugą fazą rozwojową dla mikroregionu Śląży nie znajduje w całości uzasadnienia ze względu na charakterystyczną dla niej, bardziej rozwiniętą technikę garncarską¹⁴. Skłania to do datowania obu budynków z Ołbina na okres zamknięty ramami VII-VIII w. Wśród stanowisk o bardziej stabilnych podstawach chronologii, odpowiadających czasowo naszym, są leżące na Opolszczyźnie kurhanowe cmentarzysko w Izbicku¹⁵ i osada w Kościeliskach¹⁶. Niewielka ilość materiału ceramicznego z Ołbina nie pozwala wysuwać zobowiązujących wniosków, dotyczących jego szeroko pojętych powiązań kulturowych. Uchybieniem jednak byłoby pominięcie wyraźnego pokrewieństwa, jakie wykazuje on w zakresie form i ornamentu z tzw. typem naddunajskim¹⁷.

¹⁰ J. Lodowski, *Dolny Śląsk na początku średniowiecza (VI-X w.). Podstawy osadnicze i gospodarcze*, Wrocław 1980, s. 28, 32.

¹¹ Dla niektórych rejonów Śląska dopuszcza się możliwość używania koła garncarskiego nieprzerwanie od okresu wpływów rzymskich, zob. Z. Kurnatowska, *Główne momenty w rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa polskiego*, Kwart. HKM, R. 21:1973, s. 438; Lodowski, *Dolny Śląsk...*, s. 33-34, 41.

¹² Ceramika z osady w Chwałkowie jest niejednolita pod względem techniki wykonania, form i ornamentyki. J. Lodowski wyjaśnia to alternatywnie, zakładając dwufazowość osady lub współistnienie materiałów o różnym stopniu zaawansowania technicznego, przychylając się do drugiej ewentualności. Mając na uwadze fakt występowania ceramiki wyróżniającej się młodszymi cechami w odrębnych, zwartych zespołach przyjmuje, że istniały 2 fazy osady. Za młodsze należy uznać obiekty nr 3 i 5. Zob. J. Lodowski, *Osada wczesnośredniowieczna z VI-VII w. w Chwałkowie, woj. Wałbrzych*, „Silesia Antiqua”, t. 23, s. 151-159 (ryc. 4-5); por. też ceramikę wydobytą w roku 1925: M. Jahn, *Eine frühgeschichtliche Mahlsteinindustrie am Siling (Zobten)*, „Altschlesien”, t. 2: 1929, s. 282-289.

¹³ C. Buśko, A. Limisiewicz, J. Łuszczek, *Sprawozdanie z badań na wielokulturowym stanowisku w Prochowicach w 1985 roku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 28 (w druku).

¹⁴ Lodowski, *Dolny Śląsk...*, s. 37.

¹⁵ S. Pazda, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Izbicku, woj. opolskie*, „Studia Archeologiczne”, t. 13: 1983, s. 142-150.

¹⁶ Z. Trudzik, *Osada z V w. n. e. w Kościeliskach, pow. Olesno Śl.*, „Archeologia Śląska”, t. 3: 1959, s. 69-108; sprostowanie chronologii zob. Lodowski, *Dolny Śląsk...*, s. 35 n.

¹⁷ J. Eisner, *Devinská Nová Ves*, Bratislava 1952, s. 254 n.; Z. Čilinska, *Slavisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, Bratislava 1966, s. 128 n.; teje, *Frühmittelalterliches Gräberfeld in Zelovce*, Bratislava 1973, s. 27 n.; podobne spostrzeżenie poczynił dla materiału z Izbicka Pazda, *op. cit.*, s. 144; szeroko o południowych powiązaniach ceramiki słowiańskiej zob. A. Gardawski, *Chodlik, cz. 1, Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970.

Dotychczasowy stan przebadania terenu w sąsiedztwie obu budynków wskazuje, że ewentualnej dalszej części osady należy się spodziewać na obszarze sąsiadującym z nimi od północy. Aktualne wyniki nie stanowią podstawy do rozważań na temat wielkości i planu osady, są jedynie świadectwem osadniczego użytkowania najniższej części doliny Odry w miejscu, gdzie później rozwijała się wczesnośredniowieczna aglomeracja miejska. Odkryte na wtórnym złożu 35 ułamków ceramiki, ze starszych faz wczesnego średniowiecza, pochodzi z obszaru położonego w odległości do kilkunastu metrów na wschód od obiektu nr 11. Technika wykonania i ornament datuje niektóre z nich na wieki IX-X, co pozwala przypuszczać, że poza obrębem wykopów mogą się znajdować również obiekty wypełniające chronologiczną lukę między osadnictwem z początków wczesnego średniowiecza a wczesnomiejską osadą z XI-XII w.

*Instytut Historii Architektury, Sztuki i Techniki
Politechniki Wrocławskiej*

JERZY PIEKALSKI

A SETTLEMENT OF THE 7th-8th CENTURIES IN WROCLAW-OLBIN

The settlement was discovered during investigations of the area formerly occupied by the Benedictine abbey in Wrocław-Ołbin. On the actual town plan it occupies an area neighbouring on the south with the church dedicated to the Archangel Michael. Remains of two dwelling features have come to light of which one was a pit dwelling of quadrangular plan. In its south-east corner was a pit with a stone hearth inside. The second feature was an overground building with a partly sunk-in interior. The sunk-in part has survived as an oval pit with two successive, differently located hearths. Both features, notably the hearths, have yielded hand-made pottery with rims finished on the wheel, which allows us to date the settlement to the 7th-8th centuries. The results indicate the presence of habitation in the lowest part of the Odra valley, where in later times an urban agglomeration has developed. The investigations of the area neighbouring with the features show that further parts of the settlement should be looked for in the northward direction.